

ГОРОВА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології управління ДВНЗ "Університет менеджменту освіти", м. Київ

ДИНАМІКА ЦІННІСНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Юнацький вік є етапом, коли важливу роль у розвитку особистості відіграє здатність до саморегуляції діяльності, у процесі якої інтенсивно зростає значення ціннісних чинників. Оскільки юність є періодом не лише особистісного, а й професійного самовизначення, окреслені тенденції є очевидними при аналізі розвитку професійних здібностей юнаків.

У статті аналізуються ціннісні механізми розвитку професійних здібностей у юнацькому віці. Здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку здібностей у юнацькому віці. Найважливішим механізмом розвитку професійних здібностей вважається усвідомлена саморегуляція, що ґрунтується на процесах ціннісного самовизначення. Результати емпіричного дослідження підтверджують припущення про переважання соціальних, діяльнісних та суб'єктивних цінностей на різних етапах розвитку професійних здібностей юнаків.

Ключові слова: юнацький вік, цінності, саморегуляція, ціннісна регуляція, професійні здібності.

Актуальність дослідження. Необхідною умовою професійного становлення особистості, її розвитку у професійній діяльності є сформовані професійні здібності. Методологічною основою вивчення здібностей в сучасній психології є роботи Н.С.Лейтеса, К.К.Платонова, С.Л.Рубінштейна, Б.М.Теплова. Проблемою спеціальних здібностей займалися В.О. Бодров (льотні здібності), Є.А. Корсунський (літературні здібності), В.А. Крутецький (математичні здібності), Н.В. Кузьміна (педагогічні здібності), Б.М. Теплов (музичні здібності). Розвиток професійних здібностей визначається соціальними, особистісними, діяльнісними чинниками (А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов). Важливим чинником розвитку здібностей є загальна здатність особистості до саморегуляції (О.О. Конопкін, Д.О.Леонтьєв, В.І. Моросанова, О.К. Осницький). У розвитку професійних здібностей в юнацькому віці

особливого значення набуває ціннісна регуляція діяльності (Д.О. Леонт'єв, О.Л. Музики, З.С. Карпенко).

Враховуючи велику кількість напрацювань з проблеми ціннісної регуляції розвитку професійних здібностей у юнацькому віці, слід відмітити, що вкрай мало емпіричних досліджень сучасного українського студентства.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Основи вивчення здібностей у психології закладено в роботах К.К.Платонова, Б.М.Теплова, С.Л.Рубінштейна. Так, визначення здібностей за Б.М. Тепловим стало класичним у психології: до сьогодні здібності часто розглядаються як індивідуальні властивості особистості, які є важливими умовами успішного виконання діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. К.К. Платонов започаткував вивчення здібностей в контексті розвитку особистості, розглядаючи їх не як підструктуру особистості, а як особистісні якості, які актуалізуються в певному виді діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Таке розуміння здібностей реалізоване в руслі концепції С.Л.Рубінштейна та його ідей про єдність розвитку особистості та її здібностей.

В контексті вивчення професійних здібностей цікавою видається ідея В.Д. Шадрикова про здібності як властивості функціональної системи, яка реалізує окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру вияву, і яка проявляється в успішності та якісному оволодінні діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Такий підхід не до кінця розкриває поняття «здібності», адже психічні функції автор отожднює зі здатністю мислити, відчувати, запам'ятовувати. Але водночас функціональний підхід, аналізуючи розвиток здібностей через призму продуктивності, якості та надійності, відкриває нові перспективи для вивчення саме професійних здібностей. В контексті вивчення професійних здібностей звернемо увагу й на концепцію загальних здібностей В.М. Дружиніна, який спираючись на когнітивну парадигму, співвідносить здібності з навчанням, інтелектом, креативністю.

Професійні здібності вивчалися переважно в галузі психології праці, психології професійного розвитку (О.О. Бодальов, А.В. Карпов, Є.О. Клімов, А.К. Маркова, В.В. Сорочан, М.С. Пряжніков).

Загальні тенденції вивчення особистості як суб'єкта професійної діяльності піднімається в роботах Б.Г. Ананьєва, який наголошує, що ця проблема охоплює різні сфери, зокрема психофізіологічну організацію людини, властивостями якої є загальна обдарованість, працездатність і спеціальні здібності [1]. В цьому руслі виконано роботи А.К.Маркової, де професійні здібності вивчаються в контексті розмежування загальних та спеціальних здібностей. Під загальнолюдськими здібностями авторка розуміє психологічні властивості, необхідні для включення людини в будь-яку трудову діяльність (життєздатність, працездатність, здатність до активності і саморегуляції та ін.). Спеціальні здібності як індивідуально-психологічні характеристики виникають на фоні загальнолюдських здібностей і забезпечують успішність виконання конкретних, вузькоспеціалізованих видів діяльностей **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Суспільний характер та суспільний механізм розвитку професійних здібностей розкриває Т.І. Артем'єва, зазначаючи, що при суспільному розподілі праці відбувається розвиток здібностей людини. Водночас, на думку В.О. Бодрова, поки людина не включена до певної професійної діяльності, в неї є тільки потенційні здібності до її виконання (індивідуально-психологічні властивості особистості), і як тільки вона розпочинає працювати у діяльності здібності стають актуальними (проявляються та формуються в діяльності). Таким чином вибудовується підхід до розвитку професійних здібностей в напрямку пристосування окремих властивостей особистості до вимог, які висуває професія **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

У дослідженнях професійних здібностей К.К.Платонов прийшов до висновку, що немає жодної здібності, яку не можна було б суттєво поліпшити, а розвиток усіх здібностей тісно пов'язаний із закладеною в кожній із них "здібністю другого порядку" - здібністю до її розвитку **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Цю ж думку зустрічаємо і в роботах С.Л.Рубінштейна, який описує "здібності до навчання", К.О. Абульханової-Славської, яка вивчає "здібність особистості регулювати, організувати свій життєвий шлях як ціле". Таким чином, здатність особистості до усвідомленої саморегуляції є одним із основних чинників розвитку здібностей.

Проблема психологічних механізмів саморегуляції теоретично обґрунтована та емпірично досліджена в роботах О.О. Конопкіна (загальна структурно-функціональна модель свідомої саморегуляції), Ю.О.Миславського (рефлексивна саморегуляція творчої активності), В.І. Моросанової (індивідуальні стильові особливості саморегуляції) **[Ошибка! Источник ссылки не найден., Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Досліджуючи вікові особливості саморегуляції, О.К.Осницький наголошує на зростанні ролі регуляційних чинників розвитку особистості в юнацькому віці **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Знаходимо підтвердження цієї ідеї і в роботах інших дослідників, які вивчали специфічні особливості юнацького віку. Вікові межі юнацтва чітко не окреслені в психології. У вітчизняній традиції тривалість юнацького віку коливається від 13-14 (Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк) до 23-25 (Б.Г. Ананьев, І.С. Кон) років. У найбільш відомій зарубіжній періодизації Е.Еріксона ці періоди припадають на підліткову стадію та ранню дорослість.

В усіх концепціях, що розкривають особливості юності, юнацький вік розглядається як період активного самопізнання, професійного та особистісного самовизначення, освоєння нових соціальних ролей та орієнтації на дорослі норми поведінки. Важливими ознаками юнацького віку є орієнтація на майбутнє, планування майбутнього, вибір подальшого життєвого шляху (Л.І.Божович), самокритичність, самостійність, активність та продуктивність мислення, почуття моральної відповідальності, зрілість вольової сфери, свідоме долавання перешкод, самоаналіз, постійна взаємодія теперішнього і майбутнього у свідомості, потреба у самовихованні, у свідомій саморегуляції (Н.С. Лейтес), зростання самоповаги, самоконтроля, “пошук себе”, соціальне та особистісне самовизначення, вибір професійної діяльності, рефлексія, здатність до саморегуляції діяльності (І.С. Кон). Очевидно, що саме юнацький вік є періодом активного розвитку саморегуляції та її інтеграції в загальний розвиток. Водночас, лише вивчення ціннісних аспектів саморегуляції дозволяє зрозуміти сутність особистісного та професійного розвитку. Саме цінності як особистісні утворення визначають напрямок розвитку особистості, вони не тільки регулюють поведінку особистості, вони реконструюють зовнішню реальність відповідно до внутрішніх бажань та життєвих планів особистості (О.Л. Музыка). Цінності є внутріш-

німи регуляторами поведінки людини, вони формуються упродовж всього життя та відображають життєвий досвід особистості.

Мета та завдання дослідження - дослідити особливості ціннісної регуляції розвитку професійних здібностей у юнацькому віці на різних етапах професійного розвитку.

Дослідження ґрунтується на припущенні, що розвиток професійних здібностей студентів, які проходять професійну підготовку, буде визначатись соціальним рівнем регуляції, а початкові етапи роботи за професією характеризуються переважанням у ціннісній сфері діяльнісних цінностей. Суб'єктні цінності пов'язані з професійним досвідом та професійним зростанням.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи цінності як регулятори професійного розвитку, припускаємо, що вони різнитимуться на різних етапах професійного розвитку юнаків: використовуючи термінологію С.О. Клімова проаналізуємо ціннісні аспекти саморегуляції на таких етапах: адепта (оволодіння професійною діяльністю у ВУЗі), адаптанта (входження у професію після завершення навчання), майстра (виділяється професіоналізмом на фоні інших) **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. На цих етапах динаміка ціннісної регуляції відображає поступове переважання соціальних, діяльнісних та суб'єктних цінностей.

Для емпіричного дослідження ми дотримувалися принципів ідеографічного підходу, ефективність якого для вивчення ціннісної регуляції підтверджена в ряді українських досліджень (В.В.Горбунова, В.О.Климчук, О.Л.Музика, Н.Ф.Портницька, О.М.Савиченко, І.М.Тичина) **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Методичною основою дослідження став психосемантичний метод репертуарних решіток Дж. Келлі у модифікації О.Л.Музики (методика моделювання ціннісної свідомості).

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволив виокремити найважливіші ціннісні регулятори розвитку професійних здібностей на різних етапах професійної діяльності (табл.1.)

Таблиця 1

Ціннісні конструктори юнаків на різних етапах професійного розвитку

	Соціальні цінності	Діяльнісні цінності	Суб'єктивні цінності
Агент (оволодіння професією) діяльність у ВУЗі)	<ul style="list-style-type: none"> - комунікабельність - неповторність - здатність до лідерства - лояльність - доброзичливість - харизма - вміння поступатися в конфліктних ситуаціях - комунікабельність 	<ul style="list-style-type: none"> - організаторські здібності - лідерські якості - ввічливість - вміння слухати - вміння управляти - вимогливість до себе та інших - людьми - щирість - емоційність 	<ul style="list-style-type: none"> - ширість - працелюбність - наполегливість - ініціативність - скромність - рішучість - впевненість у собі - цілеспрямованість - тактовність - впертість - чесність
Адаптант (входження у професію) після завершення навчання)	<ul style="list-style-type: none"> - комунікативність - вміння взаємодіяти з колективом - вміння знаходити спільну мову - комунікабельність - вміння управляти - вміння спілкуватися - взаємодіямка 	<ul style="list-style-type: none"> - педагогічність - здатність до самоосвіти - пунктуальність - гнучкість мислення - дисциплінованість - вміння планувати роботу - ініціативність 	<ul style="list-style-type: none"> - адекватне розуміння навколишнього світу - компетентність - інтелектуальні здібності - кмітливість - ерудованість - організованість

<p>Майстер (визначається професіоналізмом на фоні інших)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - активність соціальної позиції - вміння йти на контакт з людьми - керівні здібності - безконфліктність - вміння відстоювати свою точку зору - легка адаптованість - вміння працювати в команді - вміння переконувати - дотримання субординації 	<ul style="list-style-type: none"> - новаторство у роботі - пунктуальність - винахідливість - творчі здібності - логічність 	<ul style="list-style-type: none"> - неконформність - критичність - чесність - сентиментальність - уміння знаходити вихід із складної ситуації - компетентність - наполегливість - відкритість - терпіння 	<ul style="list-style-type: none"> - ініціативність - досвідченість - витривалість - мобільність - відповідальність - споійня - врівноваженість - дружельюбність - самостійність - стресостійкість - впевненість у собі
--	---	--	--	--

Бачимо, що на етапі адепта переважаючими є соціальні цінності, основними регуляторами розвитку професійних здібностей адаптантів є діяльнісні цінності, а переважаючі цінності майстра – суб'єктні. Ціннісна регуляція професійних здібностей розвивається за епігенетичним принципом: соціальні, а згодом і діяльнісні цінності у процесі розвитку не зникають, а «надбудовуються», якісно видозмінюються, регулюють різні аспекти розвитку здібностей. Так, наприклад, якщо на етапі адепта соціальні чинники відображають, передусім, з адаптаційні ресурси, то на етапі адаптанта вони пов'язані з індивідуалізацією, а в майстрів забезпечують процеси інтеграції. Діяльнісні цінності на початкових етапах пов'язані зі стратегіями виконання учбових задач та загальнонавчальними вміннями, на етапах входження в професію відображають особистісні якості та мисленнєві дії й операції, а діяльнісні цінності майстрів відображають тенденції творчості та креативності.

Що стосується суб'єктних цінностей, то на перших двох етапах вони не мають чітких відмінностей і є проявом соціально схвалюваних особистісних якостей. Тоді як на етапі професійної майстерності цінності відображають досвід та усвідомлення власної ролі в розвитку здібностей.

Висновки. Таким чином, розвиток професійних здібностей юнаків пов'язаний зі зменшенням ролі соціальних чинників регуляції та зі зростанням суб'єктної регуляції діяльності. Так, на стадії адепта (оволодіння професійною діяльністю у ВУЗі) переважають соціальні цінності, пов'язані з налагодження професійних стосунків, розвитком комунікативних здібностей тощо. На стадії адаптанта (входження у професію після завершення навчання) важливими є діяльнісні цінності, пов'язані з успішним оволодінням професійною діяльністю та з використанням у практиці здобутих знань, умінь та навичок. На стадії майстра (стаж роботи від 5р.) зростає роль суб'єктних цінностей, які пов'язані з особистісним розвитком у професії.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.
2. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности / В.А.Бодров. — М.: ПЕР СЭ, 2001 — 511 с.
3. Горова О. О. Ціннісне ставлення до професійної діяльності як чинник самореалізації майбутніх архітекторів та будівельників/ О. О. Горова // Наукові студії з соціальної та політичної психології : зб. ст. / НАПН України, Інститут

- соціальної та політичної психології; редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський. – Вип. 17 (20). – К., 2012. – 328 с. – С. 309-316.
4. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень / [за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики]. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
 5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / Е.А.Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
 6. Кон И. С. В поисках себя : личность и её самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
 7. Конопкин О. А. Стилевые особенности саморегуляции деятельности / О. А. Конопкин, В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1989. – № 5. – С. 18-26.
 8. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К.Маркова. — М.: МГФ «Знание», 1996. — 308 с.
 9. Миславский Ю. А. Саморегуляция и творческая активность личности / Ю. А. Миславский // Вопросы психологии. – 1988. – № 3. – С. 71-78.
 10. Осницкий О.К. Развитие саморегуляции на разных этапах профессионального становления / О.К.Осницкий // Вопросы психологии. — 2009. — №1. — С. 3 — 12.
 11. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К.Платонов. – М., 1972. — 312 с.
 12. Теплов Б.М. Избранные психологические труды : в 2 т. / Б.М. Теплов. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.
 13. Шадриков В.Д. Проблемы профессиональных способностей / В.Д. Шадриков // Психологический журнал. – 1982. – Т. 3, № 5. – С. 13-26.

References

1. Ananiev, B.G. (2002). *Chelovek kak predmet poznaniya* [Man as the subject of knowledge]. – SPb.: Piter Publ. – 288. (rus)
2. Bodrov, V.A. (2001). *Psikhologiya professionalnoy prigodnosti* [Psychology of professional suitability]. – Moscow: PER SE. – 511. (rus)
3. Gorova, O.O. (2012). *Tsinnisne stavlennia do profesiinoi diialnosti yak chynnyk samorealizatsii maibutnikh arkhitektoziv ta budivelnykiv* [Value attitude to professional activity as a factor of self-realization of future architects and builders]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 17 (20). – Kyiv, 309-316. (ukr)
4. *Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen* (2006). [Capabilities, creativity, talent: theory, methodology, research results]. Red. by V.O. Moliako, O.L. Muzyky. – Zhytomyr: Ruta Pbl. – 320 p. (ukr)
5. Klimov, E.A. (2004). *Psikhologiya professionalnogo samoopredeleniya* [Psychology of professional self-determination]. – Moscow: «Akademiya» Pbl. – 304 p. (rus)
6. Kon, I. S. (1984) *V poiskakh sebya: lichnost i eye samosoznaniye* [Looking for one's place in the world: Personality and its self-awareness]. – Moscow: Politizdat Publ. – 335 p. (rus)
7. Konopkin, O.A., Morosanova V. I. (1989). *Stilevye osobennosti samoregulyatsii deyatelnosti* [Style features of self-regulation activities]. *Voprosy psikhologii*, #5, 18-26 (rus).
8. Markova, A.K. (1996). *Psikhologiya professionalizma* [Psychology of professionalism]. - Moscow: MGF «Znaniye». — 308 p. (rus)
9. Mislavskiy, Yu. A. (1988). *Samoregulyatsiya i tvorcheskaya aktivnost lichnosti* [Self-regulation and creative activity of the personality]. *Voprosy psikhologii*, # 3, 71-78. (rus)
10. Osnitskiy, O.K. (2009). *Razvitiye samoregulyatsii na raznykh etapakh professionalnogo stanovleniya* [The development of self-regulation at different stages of professional

- becoming]. *Voprosy psikhologii*. - # 1, 3 – 12. (rus)
11. Platonov, K.K. (1972). *Problemy sposobnostey* [Problems of abilities]. – Moscow: Nauka Pbl. – 312 p. (rus)
 12. Teplov, B.M. (1985). *Izbrannyye psikhologicheskiye trudy : v 2 tomah*. [Selected psychological works: in 2 volumes.] – Moscow: Pedagogika Pbl. – Vol. 1. – 328 p. (rus)
 13. Shadrikov, V.D. (1982). *Problemy professionalnykh sposobnostey* [Problems of professional abilities]. *Psikhologicheskiy zhurnal*. – Vol. 3, # 5, 13-26. (rus)

Gorova O.O.

DYNAMICS OF THE OF VALUE REGULATION OF PROFESSIONAL ABILITIES IN ADOLESCENCE

Adolescence is a stage when the most important role in personal development the ability to self-regulation plays. The importance of value factors in the regulation intensively grows. Adolescence is a period not only personal but also professional self-determination. Therefore listed tendencies are evident in the analysis of professional abilities of youth.

Value mechanisms of the professional abilities in adolescence are analyzed in the article. The theoretical analysis of the abilities development in adolescence is made. Conscious self-regulation based on processes of value determination is regarded as the most important mechanism of the development of professional abilities.

The research is based on the assumption that the development of professional abilities of students undergoing vocational training will be determined by the social level of regulation, and the initial stages of work in a profession are characterized by a predominance in the value domain of activity values. Subjective values are related to professional experience and professional growth.

The results of empirical research confirm assumption about dominance of social, activity and subjective values at different stages of development of professional abilities in youth.

Keywords: *adolescence, values, self-regulation, value regulation, professional abilities.*

Горова Е.А.

ДИНАМИКА ЦЕННОСТНОЙ РЕГУЛЯЦИИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Юношеский возраст является этапом, когда важную роль в развитии личности играет способность к саморегуляции деятельности, в процессе которой интенсивно возрастает значение ценностных факторов. Поскольку юность является периодом не только личностного, но и профессионального самоопределения, указанные тенденции очевидны при анализе развития профессиональных способностей юношей.

В статье анализируются ценностные механизмы развития профессиональных способностей в юношеском возрасте. Осуществлен теоретический анализ проблемы развития способностей в юношеском возрасте. Важнейшим механизмом развития профессиональных способностей считается осознанная саморегуляция, основанная на процессах ценностного самоопределения. Результаты эмпирического исследования подтверждают предположение о преобладании социальных, деятельностных и субъектных ценностей на разных этапах развития профессиональных способностей юношей.

Ключевые слова: *юношеский возраст, ценности, саморегуляция, ценностная регуляция, профессиональные способности.*